

Эдээ хоол элбэгжүүлгэ—эгээл шухала зорилго

ӨӨНЭДЫН ТАЛХАТАЙ БОЛОЁЛ

Заримдаа хилэмэний ма-
газиний газраа хүн зоний ута-
гагшын оошорго зогсоо бай-
хаднаа эхлэн хилэмэний тэ-
лээ асаргадлан талхан бага
болго абаа, суухари хатаа-
гагшда болбо ха даа гэхэ
мэт хөөрөлдөн дуулдаг.

Манай республика үүннөө
хошио гол түлээ Россин Фе-
дерациин ондоо област, хи-
заарнууднаа эдхэ талха, та-
ржа асаргад гэшэ, Теэд нүү-
лэ үедэ орон соо экономич-
ка харилсаануудтай талал-
даа эхилэһэнэ хошио бүхэ
юмэ, тэрэ тоодо талха, ороо-
но болон эдээ хоолой бусад
зүйлнүүдэ ондоо област, хи-
заарнууднаа абахан улам хү-
шэр боложо байна. Илангаяа
таржа эхээр ургуулдаг Укра-
ина, Казахстан гэхэ мэтэ рес-
публиканууд манда хабаагүй
амараа гүрэнүүд болонхой
ха юм.

Нимэ эрхэ байдалда талха
таряагаар өөндөгөө хүсэд
хангаа аргагүйшье наа,
өөндөгөө хэрэгтэй бага зэр-
гшье эдхэ талхатай боло-
жо шадхагүй гэшэ гүдэн
гөхөн асуудал табигдаха ёр-
той болоод байна.

Хэйшье мэдлээр, урдан
гансахэ колхоз, совхозууд
бүшэ, айлууд өөндөгөө
угруулган таржа талхан бол-
годо, өөндөгөө хилэмэ бар-
идаг байгаа ха юм. Нютаг бү-
хэндэ шахуу тэрээ хүдэл-
гэдэгдэ нэн. Хилэмэ бар-
идаа тааруу хүсэтэй ороо-
той сортын таряанышье угруу-
лдагдга болы. Жэшээлдэ,
бүри 1943 ондоо манай эн-
дэн олохон нютагуудта найн
талхан болодог «Онохойсна»
сортын хара тархан гортотой
таридагдга, муу башу ургам-
ышье үлдэгдэ байгаа. Эм-
анай хабар эрэй таридагдга,
олонхи нютагуудтай байгаа-
линь, сагай уларилтай эрхэ
байдалда тааруу сорт юм.
Нүүдэй үедэ тэрээний алд-
даннаны харамтай.

Хилэмэ барихада таатай
клейковина эхэтэй, өнөөтэй,
хүбхэстэй, найн талхатай
«Бурятская-34», «Лютесценс-
—521», «Бурятская—79»,
«Тулунская—12», найдаа
«Сэлэнгэ» сортын шениснэ
эхэ таридагна. Эдэмэй эхэн-
дээ манай эндэ бин болго-
дон нютажуулагдан сор-
тнууд болоно.

Агротехникийн захабари-
нуудые, технологиин сахи-
жа, найн газарта зүбөөр ур-
гуулжа шадха наа, эдэ сор-
туудай тархан гектартай 40
—50 центнер ургаса үгэхэ
аргатай. Гөбшье элдэб шал-
тагаанаар нүүдэй үедэ сор-
товой шениснэ тарилга зар-
им тэдэ хороогодо, Энээн
тухай доро хэлэхэб.

Ушарын юуб гэшэдэ, ма-
най республика ороонохо ур-
гамалнуудые багаар ургуул-
даг. Тимээнэ хүнэй эдхэ
талха таряагаар өөндөгөө
хээшье хангажа шадхагүй.
Энээн дээрээ адууна мал
зүбөөрлэдг гол шлэгэлтэй
хадаа малтай тэжээл болго-
дох олоё, ешмээн гэхэ мэтэ
ургамалуудтай тарилгыел

үргэдхэ шухала гэжэ тоо-
логдоһ боллоо нэн.

Хүн зоний эдээ хоо-
лой эгээл шухала зүйл
— хилэмэ, талханы та-
лалдага болоод, тэрэниие он-
доо тэжээл худалдажа абахан
үлдэн хүндэ боложо байхада,
үлдэн сагта хүдөөгүй зоний
өөндын талхатай байхын
тула эдээ хоолой орохо та-
ржа ургуулдаг болохо саг
эрээ. Тимээнэ нэн түрүүн ха-
ра тарянай «Онохойсна»
сортобо нэргээхэ ёшотойди.
«Бурятская—79», «Сэлэнгэ»,
«Тулунская—12» сортын шени-
снэ тарилга үргэдхэхэдэ
нааб?

Саашан хэлэхэдэ, респу-
бликийн хүдөө ажакхы адууна
мал үсхөөрлэдг гол шлэг-
элтэй гэшэ ааб даа. Энээн
дээрээ млах, нү болон бусад
продукци эхээр абахын
тула адууна малые янаа бү-
рийн тэжээлээр хүсэд хангаа
хэрэг гол зорилгонай
болоно.

Энэ талаар хаана, ямар
сортын, ямар ургамал тари-
нааа бүхэ юмэн дүлдэ-
даа байна. Илангаяа белок-
витамины, протеин элбэгтэй тэ-
жээл малдаа хүсэд эдөөлөл,
эрхим шанартай продукци эл-
бэгээр абаха байна. Энэ
асуудал сулган, зүблөн бү-
хэндэ хэлсэдэгдэ. Теэд энэ
талаар муртэй урталгаа ал-
даса хэлсэдэг.

Жэшээлдэ, нүүдэй жэл-
нүдтэ ажакхынуудтай малда
эдөөлээр ороонохо-бобоо
ургамалуудые эхээр тарядаг
болооби гэшэ. Үнэн дээрэ
солон элбэгтэй гөрөх тэрээ
солон оройдогд 2,9 процент
болоно. Нэдогдо таригдан
386,4 гектар гортотой тари-
дана тарянай оройдогд 11,1 мян-
гай гектарын гөрөх байгаа.
Тимээнэ дооник оройдогд
17,3 мянган гектарта тари-
даа нэн.

Эдэмэй ондоо белок эл-
бэгтэй бусад ургамал орой-
доошье тарядаггүй. Жэ-
шээл, нүүдэй үедэ рале ха
хаанагүй ургуулагддаг боло-
лоод байгаа, гэбшье недон-
до тэрэн минл 921 гектар-
та таридаа.

Олон жэлэй тарчмал но-
гоонууд соонохо хүсы үбэн
(люцернэ) болоогоор эгээл эл-
бэг гэжэ тоологдон. Хүсы
үбэнэй центнер бүхэндэ 11
—12 килограмм бөөдэ бол-
соороо белок байдаг гэжэ
гү, али 60—62 килограмм
тэжээлэй единице болодог. Гэ-
бшье республика соо хүсы
үбэн үшөөл бага газарта
таридагна.

Энээн гол түлээ үрэнэй
дутамагнаа болоно. Илангаяа
Бөшүүрэй, Мухар-Шэбэрэй,
Сэлэнгэ, Зэдын районуудта
хүсы үбэнэй үрэнэ ургуул-
жа абаха арга боломо гүй-
сэд бин. Гадна манай эндэн
хүйтэн уларилда тэсэмэй,
бүри 1946 ондоо дэлгэрүү-
лдэгдэн, гандуу жэлдэше
муу башу ургаса үгэдэг «Оно-
хойсна—6» сортын хүсы үб-
эн бин. Хабар-зунай үедэ
найнар уулаад, мун үтэг-
жүүлгэ оруулаад байгаа наа,
хүсы үбэнэй ургасые хоёр

дахин сабажна болоно. Тим-
гэжэ тэндээхэ гектар бүри-
нөө 40—72 центнер үбэнэ аба-
ха аргатай байна.

Буряадай хүдөө ажакхын
эрдэм-шэнжэлгын институудай,
мун Гүрэнэй сорсетини мэр-
гэжэлтэдэй тодорхойлоной
ёноор, республика соо хүсы
үбэнэй тарилгы 80 мянган
гектарта хүргэжэ болоно. Хэр-
бэ Бөшүүрэй, Мухар-Шэбэр-
эй районуудта хүсы үбэнэ
нэй үрэнэ ургуулдаг тусхай
ажакхынуудые эмхидхэд, тус
бүридэн 1000 гектар үбэнэ
үчүстэе устоготууны бин бол-
гоод гектар бүринөө адарын,
2—3 центнер үрэнэ сохино
абадаг болоо наа, республика
соо белок элбэгтэй энэ тэ-
жээл эхээр үйлдэбэрлэхэ ар-
га бин бшуу.

Гөрөхий тарилгы үргэд-
хэтин тула баһал үрэнэй
асуудалые шиндэхэ шухала.
Мүнөө манайда «Самарец» гэ-
жэ гөрөхий сортын бин бол-
лоод байхада, энэ ургамалтай
тарилгы үргэдхэхэ арга ба-
һал бин болобо. Хүсы үбэнэ
нэй үрэнэ бүхэндэ хүсэд
эдэштууны абахан бэрхэ-
тэй. Тимээнэ үрэнэй тусхай
ажакхынуудые эмхидхэхэ
гэшэ айлалтагүй шухала.
Ушарын юуб гэшэдэ, үрэнэ-
нэй туршалгын участоудай
дүй дүршэл дээрээхэ хара-
даа, «Самарец» сортын гөр-
өх гектар бүринөө 25—30
центнер ургаса үгэдэг байна.

Нүүдэй жэлнүүдтэ зарим
районуудай ажакхынууд гэр-
шүүхэ тариха, тэрэнэйгээ ха-
жууда зүгэ баридаг. мун гэр-
шүүхын ороонохо хүрпээ гар-
даг боложо байнаха. Манай
эндэ «Татьяна» сортын
гэршүүхэ бин болгогдонхой.
Тэрэ урда тэнь байнан «Бу-
рятская местная» сортынхи-
нөө 2 дахин эхэ ургаса үгэ-
дэ юм.

Малай тэжээлэй найн ур-
гамал болохо дооникой үрэн-
нэ тухай хэлэхэдэ, нүүдэй
жэлнүүдтэ зарим ажакхынууд
«Сретинский-1» сорт бин
болгодошье, үшөөл ёноор
дүршүүлэгдэнэгүй. Үнэндэ
энэ сорт гандэ тэсэмэй, найн-
нышье ургаса үгэдэг юм. Жэ-
шээл, Хурамхаанай районий
үрэнэ туршалгын участотта
энэ сортын гөрөх нэдогдо
гандуу жэлдэше муу бэ-
шээр ургаа.

Нютаг ютагтаа тааран
сортын ургамалуудые шлэг-
жэ тарядаг газарта найн ур-
гаса абадаг байна.

Республикийн район, ажак-
хы бүхэндэ газарын хүр-
хэндэ байгальдаан тааруул-
жа хаана, ямар сортын ур-
галта тариха гэжэ манай үр-
энэй сорсетини зүгшөө дүр-
дахил, заваару үгтэнхэй.
Теэд тэрэнэй олонхи ушар-
та хүсэд сахилдаггүйн хар-
амтай.

Б. РАДНАЕВ,
Буряад Республикийн хүдөө
ажакхын ургамалуудай үрэн-
нэй сорт туршалгын нача-
лэй инсентурин началь-
ник

Б. ГАРМАЖАПОВ,
Буряад Республикийн хүдөө
ажакхын ургамалуудай үрэн-
нэй сорт туршалгын нача-
лэй инсентурин началь-
ник

НАЙЖАРНАН ЮУМЭН ҮНЭ

(1992 оной нэгэдэхэ кварталдай дүнгүүд)

Промышленность

Ажакхын заншалта харил-
саанууд таһалдуулагдажа,
предпринятиудай хоорондо
1992 ондо түүхэй эд. мате-
риалуудаар хангаа талаар
хэлсээнэй хүсэд хэмжээн
соогоо баталагдаагүй байжа,
хэлсээнэй ёноор продукци
хэрэглэгшэдтэ дутуу элбэг-
дэбэ. Республикийн промыш-
ленность бүхидөө 146,3 мил-
лион түхэргэй продукци дутуу
элбэгдэн байха юм. 26
предприти гэхэ гү, али про-
мышленна бүхы предприти-
нуудтай 12,6 процент батал-
хан худалдаа даабарнаа
бөөлүүлжэ шадхагүй. Улаан-
Үдэдэ ородог предприти-
нууд хүдөөгэй 10 район
хэлсээнэй ёноор продукци
хэрэглэгшэдтэ дутуу элбэг-
дэбэ.

Бүхидөө республика дотор
байгшай оной январь-фев-
ральтай сасуулбал, үйлдэб-
рийн хэмжээнэй уналга 1,2
пунктаар тогтоогдон байна.
Республикийн олохи рай-
онуудта продукци багаар
гаргадана эхилэе. Тимээнэ
12 райондо 15-аа 20 про-
цент хүрэтэр продукци ба-
гаар гаргадана. Хяатгы,
Хурамхаанай, Мухар-Шэб-
эрэй, Ивалын районуудта
продукци гаргалгын хэмжээн
30 гаран процентээр бага
болгодоо. Продукци үйлдэ-
бэрлгын хэмжээ Баргана-
най районий предприти-
нууд 6,8 процент, Хэжэн-
гийн—42, Кабансын—34,4
процент дээшлүүлжэ ша-
даа.

Үнэгэрэгш жэлэй нэгэдэхэ
кварталтай сасуулдаа, рес-
публикийн промышленна
предпритиудай хахадын
шахуу продукци үйлдэбэрл-
гын хэмжээ доошолуулан
байна. 1991 оной энэ үе-
ынхитэй сасуулбал, промыш-
ленна 104 предприти ажа-
лайгнаа бүтээсэ доошолуулаа.
1992 оной январь—март
соо зарим предприти, нэгд-
элдүүлжэй ажал ябуулгын
дүнгүүд нимэ байгаа:

1992 оной январь-март (1991 оной январь-март харьханда процентээр)	1992 оной январь-март (1991 оной январь-март харьханда процентээр)		
	продукци дутуу элбэгдэбэ (миллион түхэргэй)	продукци хэмжээн сасуулбал даһан сэнгээр	ажакхы бүтээсэ
Бүхидөө республика	146330	96,9	99,4
Үйлдэбэрийн «Бурятэнерго» нэгдэл	—	97,1	90,9
Зэдын комбинат	—	92,2	90,9
«Электромашин» завод	—	85,5	96,5
«Теплоприбор» завод	—	105,0	105,3
«Бурятфермшас» нэгдэл	—	63,9	70,4
Селенгинский ЦКК АО «Улан-Удэстальмост»	—	170,3	153,4
«Забайкальск» концерн	92722	95,4	99,9
Локомотив-вагон заһабарилгын завод	21506	104,7	101,5
Тимлюйн цементин завод	5777	92,2	100,8
Тимлюйн асбобеминтэ зүйлнүүдэй завод	—	105,5	94,3
«Уснийозерская» шахта	5266	30,3	28,3
Хяатгы плавико-шладай уурхай	1437	84,9	88,8
Нарин сэмбын комбинат	—	141,8	144,0
Гадар трикотаж хубсаһанай фабрика	—	115,0	121,2
Хэлбэлтэй министерство «Вайталхэпрод» нэгдэл	—	211,2	230,6
«Вайталхэпрод» нэгдэл	—	98,4	91,5
Бага предпритиудай «Бурятлэксотпром» ассоциация	6	66,4	71,5
Хүдөө ажакхын министрство Буряадай Министруудай Советэй мэдэлэй промышленность	—	158,2	107,9
Тэрэ тоодо «Наран» концерн	2150	66,4	67,6
«Бурятлэксотпром» нэгдэл	691	91,9	89,7
«Бурятлэксотпром» нэгдэл	—	96,8	95,1
«Бурятлэксотпром» нэгдэл	—	83,6	76,5
«Бурятлэксотпром» нэгдэл	—	100,2	91,2
«Бурятстройматериалы» нэгдэл	691	78,0	95,1

Арендна подрадай гурма-
аар 20 предприти ажал-
лана. Энэ хугасаа соо тал-
зар 1504,7 миллион түхэр-
нэй продукци үйлдэбэрлэн
байна. Энээн республикийн
промышленностиин үйлдэ-
бэрлэн продукциин ниятэ

Электрын элбэ хүсэн, мил-
лиард киловатт-часаар
Шулуун нүүрэн, миллион
тонноор

Перемно тогой электродви-
гатель, (мянган хэлбэгээр)

Приборнууд, автоматизацил-
гын хэрэгсэлнүүд (миллион
залап хэрэгсэлнүүд (миллион
түхэргээр)

Мал ажалай ба тэжээл үй-
лэбэрлгын машина (милли-
он түхэргээр)

Транкторай принцип (мянган
хэлбэгээр)

Барилгын молон (мянган
плотин кубометрээр)

Хорөөдмэл материалууд,
мянган плотин кубометрээр

Земзолотор хэлбэл хабта-
гай, кыган плотин кубометр-
ээр

Товарна целлюлоза, (мян-
ган тонноор)

Картон (мянган тонноор)

Цемент (мянган тонноор)

Шифер (миллион условно
хабагалаар)

Барилгын кирпичэ (милли-
он хэлбэгээр)

Хабаргалмад түмэр-бетон
хэрэгсэлнүүд, зүйлнүүд (мян-
ган кубометрээр)

Сонхын шал (миллион дүр-
бэлжэн метрээр)

Республикийн промыш-
ленность 2735,2 миллион
түхэргэй үргэн хэрэгсэл-
жин эд бараа үйлдэбэрлэе.
Энээн үнэгэрэгш жэлэй энэ
үйеынхитэй сасуулдаа, 17
процент бага болоно. Совет-
скэ, Железнодоржон, Хой-
то-Вайгалдай районууднаа бө-
лөө республикийн бусад рай-
онуудай промышленность
үргэн хэрэгсэлжин эд ба-
раа багаар гаргажа эхилэе.

Эдэ бүгэдэ тэнэг жэшээ-
нүүдэй дүн ааб даа. Байн
кумбын эхин бөш.

Үнэгдөө буряад ород хо-
ёр бөөнөө таһаршагүй
анда нүхэд болонзон зон гэ-
шэбди. Хоорондоо хуби за-
лагаашье холболон зон дүү-
рэн байха. Сэхмэнь хэлэхэ
болоо наа, эгээл хүндэ, ха-
ра ажалда шара сарбуутан
тулма гарадаг ааб даа.
Хэн газар доро шулуу нүүр-
лэ малтанаа, хэн халуун
цех соо хара хүлээсэ ал-
ханаа, хэн үбдэгсэ саһа
махан, үндэр хадаа мило
отолон, хэн далай дэргүүр
тамарнаа, мүлхэн доргоо
заһаа баринаа? Хэний эха-
рун түхэрэн жэл соо ха-
луун лещинэй дэргэдэ хэл-
тин эдэ хоол бэлдэнэ?

1967 оной намар «Хэжэн-
гийн гол» газсын түрүүшын
номер болдэжэ байхадаа, Чи-
саанын, Заганадын совхо-
зуудай хүршэ боло-
жо, шэнээр мүнхэлэн
Хүртэйн леспротхоо ошо-
нон байгаа. Буряад зон
соо өөдөө болонзон предприти
ин директор Дмитрий Вол-
ковтой хөөрөлдэжэ нууцадаа,
совхозой зон иншэ харгы-
лан гэжэ дуулаһан хадаа,
эзэниин харадаа абан:
«Кадруудууд эхэ ялалдана-
гүй ёшотой?» гэжэ эмни:
— Тимээнэ бэшэ... Буряад
хүн сохэ ажалда үнн тэн-
сэхгүй. Гурба хара тухай
ойдо ябад, бөөрөө бусажа
байнал даа,— гэдэ, энэгээ-
хэ хэн...
Буряадуудта үшөө онсо
өөндын муу бин. «Алайр-
Боохоной, Ага-Ононой, Тү-
чэй-Захамайнай, Хори-Яруу-
нэй, Баргана-Хурамхаанай»
гэжэжэ, бөө бөө дооноуур

Публицистикэ

НАЙНАА ҮРГӨӨД, МУУГАА ДАРААД...

(Түгэхэл, Эхивнэй
май 13, 15-най номерууд-
та).

6.
Гүрэнэй заведеник соо
машинаар, вертоледоор оро-
го, зоргоороо ан хюдадаг
нэгэ нютагой мадритай егерь
Петренко гансаараа тэмсэнэ.
Теэд тэрэ сэхэ сээр егерь
ямар хашалта, доромжоло-
го үзөөгүй даа. Ажалнаа
гаргадана, хардууна, ухаа
муутайшуулай болынндаа
хагдана... Зүгөөр тэрэ зор-
ниго хухараагүй—сэнгэжэ,
умбажа байтарн, тэдэниин
балшыса барина. Одоол эн-
дэ бодото нуураа харуулжа,
тэдэн үгэн—егерые үйлин
муухайгаар сохино. Эндэл
мурөө болонзон үбэн гэнтэ
сэб шүүрэн бузуу гартаа
абаад, тэдэ бузарнуудые
бууджа мэдэнэ...

Нимэрхүү үйл хэрэгүүд
газар-газарта болодог бай-
гаа. Буряад орондошье. Жэ-
шээлдэ, Хоринн районий
военкомандийнай хүни ан
гэрдэжэ абаһаар ямар гэнэ
улад хэһэн тухай республи-
кийн газетнүүд мэдэсэһөн
байха.

Теэд энэ мэтэн болон эл-
дэб эсэн гэмтэ ябадал хэ-
нэн ямар дарга-коммунист
эмээс амаасаа? Тимээнэ ба-
ринтанууд тон хоомор байха,
Зүгөөр мүнөө болоод байха-
да, элдэб демократууд, экс-
тремистүүд «Коммунист пар-
ти сүүдлэхэ», «Коммунист-
нуудые—ханада!» гэхэшэлэн
элдэб муухай уржануудые
хаална. Саагуур болодоо үзэ-
бэл, эзэмай хортойхон үүс-
чээ ааб даа.

Ленинэй партиин хэрэгтэ
үнэн сэхэ ябаһан коммунист-
нууд ямар гэм хэлэжээдэ та-
нуу бариха болобо? Тимээнэ
түгээр, хэний урда?
Ороноо хандаргажа, зоной
байдал доройтуулан демок-
ратуудай урда гү?

Үндэр мэдэрлэй үрлэн
дээрэ найн дураараа партиин
гагшун болоод, уялга харюу-
салгаана нангинаар сахин,
оноп сооһоо түрүүн боложо,
сэргэшээдэ дахуулан, туул-
ган аадар бээрээ халхалан
политику, нандрлан ажакхы-
гаа нэргэн бодхоолодо, хү-
ни, үдэрне мэлэнгүй ябаһан
парторг, ороной индустри
дахин нэргэһэн булад хай-
уулашжа, шулуу нүүрхэ
үрэмдэжэ, бөө муутай боло-
нон шахтер, мал дахана, нэ-
гэ наһааа дуулаһан хони-
шон, хүүгдэше хүмүүжүүл-
гын түлөө бөө гангангүй
ябадаг хүдөөгэй баһа, элүүр
энхэе хангажа, хүни үдэрнэ
мартадаг аргашан, хүнүүдэй
сэдхэлэй хубшэргэй дайра-
ха сэээн мурнуудые холбон
үүр сайлдагдга уран зохёол-
но мүнөө гэнтэ ханын дэргэдэ
байжа үгэхэ болохо гү? Тимэ-
энэ хонин байха ёшотой?

Ленин баһа, Коммунист
парти, жирийн коммунист-
нууд эмэтэй бэшэ!
Бая болотор арсаһагүй,
гэнэ сэгэлтэй байһаа гэнэ
сангэй балхууднаа мүнөө
дахин хаража үзэхэ, шэнээр
сэргэхэ тухай олон үгэ зул-
гаа гэнэ. Тимээнэ энэ үгэ
хала асуудалнууд хайшан
гээд шидэглэдэг, ямар
пэргэлээр ябуулагдаха гэжэ
гээрээшэ нэгтэше эрилтэ, заа-
бары буухагүй юм.

Зарим асуудалнууд тухай
тогтохон.

Жэшээлдэ, үзэл сурта-
лай хүдэлмэри абаа. Общест-
вын гашуудые зүб замаар,
нэгэ адли олгосотойгоор хү-
ни, тэдэнэй гөршүнүүднээ
жэшээ абажа, хүн болонзон
гэшэ. Теэд мүнөө энэ ли-
тературанай юун болобо?
Н. Островский «Булад ла-
жа хатуужнааб», М. Шоло-
ховой «Шэнэ газар хаха-
лала», «Хүний хуби за-
яан», А. Фадеевой «Залуу
гварди», Б. Полевой «Ено-
той хүн тухай повесть» бо-
лон бусад тэрэ үеыш суу-
тай ноумуд мүнөө буруу
номлол идхэһан литература
болоно гү? Орондой ямар
литература, ямар образуд
залуушуудта дүрхадга-
ха?

Искусство болон спорт
хүмүүжүүлхэ ехэ үүргэтэй.
Манай залуу ябадаа, эстра-
да болон кино Эхэ орондоо
үнэл сэхэ байхые хүмүү-
жүүдэг, хүнэй найн шанар,

нигэ дуранай гайхалтай ху-
дыс мэгтан дууладаг болы.
Мүнөө радиогоор «Хуушан
патефон» гэнэн дамжуула
нүүдэ сонгодо хэрэгсэл
хэжэ. Тэндээхэ эдэлхэн сэ-
сэн урхатай, найхан аялга-
тай урданай дуунуудые ша-
жаа хууадаа, эхэл хонхид
байша. Харин мүнөөнэй
эстрада баруунэй эстрады
даган наһаана, гүйсэдхэл-
шүд элдэб зурюо, аягүй
мял аша гаргана.

Кино тухай олон үгэ хэ-
лэһэншье үлүүд даа. Юун-
дэман манай арианаа аме-
рикан болон харин бусад
гүрэнүүдэй фильмууд хала-
хаа болонхой. Эхрэн дэл-
гэрэ эхэнхидэ алалсаа хө-
рдалсан, элдэб муухай аг-
аша, хүсэрхэлгэ, хүниин
доромжололо харуула-
дана. Энэ үхбүүдтэ ямар
нүлөө үзүүлэб? Холын ха-
вартай үзэл сурталгай ди-
жестэй энэ болоно. Теэд юун-
дээрээшэ ямаршье хи-
налта, хизарлалта байха-
гүй юм?

«Норвегид американ
фильмуудые харуулаха хо-
рыгобо» гэжэ февралын
26-да Россин телевизион хө-
лэзэ нэн. Юундэб гэжэ ой-
лгосотой ха юм даа. Харин
бидэнэр...

Элдэб зүйлэй спортоор
найнаар үнэгэрэгдэдэг му-
рсынууд үсөөрлэдэ байна.
Спосорнууд хэды болотор
бүхы нүхэ һүбэ тарлаха?

Күдөөл, хоёр үгөөр тоб-
шолол хэбэл, адэ асуудал-
нуудта дээрээшэ харюу үгэ-
ха хүн байхагүй. Теэд хэды
болотор энэ агаарта үлгэд-
дөөд байха гэшээб?

Аредуудтай хани барсаан
алта мунгэтэй жэшээшгүй
манай балал гэдэг бэмди.
Теэд нэргээшэ элдэб айна-
лай түлөөлөгшэд эбээ нэгд-
дэд, ямаршье бэрхшээл-
нүүдэ дабажа гарадаг бэм
шүүдэ. Жэшээндэ дүүрэн
ааб даа. Сталинградые хам-
гадлан үедэ сержант Яков

Павловэй нэрээр нэршэһэн
гэр —хэрэм дэлхэйдэ мэд-
эгшэ. Энэ гэр хамгалһан
эрба гаран яһанай сэргэлшэ
хэжэ хүн шэнгээр тулалдаа.
58 хонго соо дайсан энэ дүр-
сэн дотор шулуун гарые
дэһэн абажа шадхагүй.

Ара таладэше элдэб яһан-
най зон эбтэй эетэй байһан-
даал хэлсэхгүй бэрхшээл-
нүүдэ дабажа гараа. Ми-
нин тоонто Тураастай тос-
хондо бурладуудтай хамта
хэйр ород, найман татаар
айлууд хаяд үгөөр үгээсэ
ойлгоһон, хүшэр хүндэ са-
гые дабажа гараа юм. Үлэн
хоолон сагта эдээ хоолоо-
шье, хубсаһа хунарашье
хубаадаһаа нуудга нэн.

Нимэ байн түүхэтэй, са-
лаар туршагданан ёно зан-
шалуудтай арад зон бай-
гаад, мүнөө гэнтэ эбээ та-
наржа, хоорондоо буудалда-
жа байха болоходоо, гэхэ-
жа гэхэ байһаа. Бурхан
зайлуул, Буряадтайнай
үлгээл амгалан. Теэд «Тимээнэ
жэшээ—халдабаритай» гэжэ
орш ахатанай сэсэн үгэ
мартангүй, нэрэг, хоноросо
халса саг эрээд лэ байна
гээшэ ха.

Гэн-гэнэ, энэ хүлөөндэ
хубсалаа оруу

ТОЛГИ

ЭНЭ ХУУДАҮНДАМНАЙ УНШАГТЫ:

- Эхэ байгаали тухай бодолнууд
- Д. Банзаров тухай шүлэгүүднээ
- Арадай аман үгын абдарһаа
- Ага нютагай урдавай ажабайдалһаа

Доржи Банзаровой түрэнһөөр 170 жэлэй ойдо

Г. ЧИМИТОВ

Зэдэмнай

Зэдэмнай, Зэдэмнай, Зэдэмнай—
Зэнкэгэр Буряадай Зэдэмнай—
Ажалта урдалуулан, Ардаа урмашуулан, Хүтэжэл байна даа. Зэдэмнай, Зэдэмнай, Зэдэмнай—
Зэдэмнай дууша нютаг юм. Хүбүүдэ жаргалтайгаар, Хүүхэдэ омогтойгоор

Зэдэмнай, Зэдэмнай, Зэдэмнай—
Зэрлэгтэе уужам нютаг юм.
Таряагаа надхууланхай, Тарган малаа, миралууланхай, байхан хуудалтай.
Зэдэмнай, Зэдэмнай, Зэдэмнай—

Зэргээрэ үндэр нютаг юм. Доржи Банзароваа Дулааханар домоглол, дурдажал байдаг даа. Зэдэмнай, Зэдэмнай, Зэдэмнай—
Зэргэлээ хүршэтэй нютаг юм.
Ерээдүйн байхан байдал Ехээн найдалтайгаар зохёжол байнал даа.

Манай Доржи Банзаров

Сагаан хаанай үелэ, Сагай бүтүү байлада, Сарсуун эрдэн ухаанай Самсаал харгы гаргана манай Доржи Банзаров Ородойгоо эрдэмтэ Олон түрүү нүхэдтэй,

Одон шэнгээр яларһан Омог монгол гарбалтай манай Доржи Банзаров. Ушөөтэйдэ түрэнһэн Унэр бали нютагтай, Унэр хорбоо дэлхэй дээр Үндэр нэрэ алдартай

манай Доржи Банзаров. Бэлтхэнгээ тулгагаар Бурхынхы гэрдүүлэн, Ерээдүйнөө Бурялда Ехэ харгы гаргаа лэ манай Доржи Банзаров.

Буряадай түрүүшын эрдэмтэн

Бурханай үршөөһөн буряадай түрүүшын Үндэһэн арадайманай Унжогон дулаанаар Сэлгэ сэнхир Сөгзөн наран толороо хэн.

Сэсэгтэ найхан Ушөөтэйдэ Сэсэн хүбүүн тодороо хэн. Баруулахадан, харгыдан Байгал далайманай үрээгээ юм.
Агуу Ород гурэн соо Алдар нэрээ муушолоо юм.
Гэгээрэлэй харуулан Гэрэл туяа сасаргаа лэ.

Гэртэ—Буряад, Монголдоо Гэгээн элшмөн асаргаа лэ. Бурханай үршөөһөн бэлтхэтэй Буряадай түрүүшын эрдэмтэн Үндэһэн арадайман дунда Үемн үедэ мартагдаагүй!

Түрэл нютагайманай түүхэнээ

1840—1890 ОНУДАЙ

АГЫН БУРЯАДУУДАЙ АЖАБАЙДАЛҺАА

Агын зон анха түрүүн 1842 ондо мүргэлт ээри татажа, бургуулигай болон намтаргай гэжээ. 1865 оной мэдээгээр Агын бургуудда 46 хурагшад байһан нэртэй аад, олони хурагшаднай амаралтада гэртэ харһан аад, сар соогоо бусангай гэж тэрэ сагай багша Онгоодын Цэбэг Аын Степной дүүмдээ бэшжэ, отогудай дарганагай хурагшадны бургуулидань дары түргэн бусааха хэрэгтэ анхараалаа табиһынь дуралдан байһа.

Эрдэмтэ Цэбээн Жамаарано гэшын нэртэй дашарамдуулан, Агын Степной дүүмын Хялын инородческо управын хуушан сагай байдал тухай тогтохо нанал түрбэ. Ойрохон, 2 жэлэй туршада Буряадай түрэнһөөр архивта хүдэлһэн тула архивай баримтануудта хандахал байһабди.

Ф. 129, 43030 архивай нэмэ бүридхэлтэй, 1895 ондо бэшгэһэн сааран соо: «Цэбээн Жамаарано, 18 наһатай, 1880 оной июниин 15-да түрэнһэн, Шатын городской училищини шаби, Хялын инородческо управанаа» — гэж бэшгэһэй байна.

1899 ондо Хялын инородческо управанаа бургуулида дуралдаһад тоо гэхэдэ: Агынхэе приходско бургуулида — 8, Шатын городской бургуулида — 1, художествинно (урашуулай) — 1, Шатын гимназида — 1, Эрхүүгай семинарида — 1. Тингээ хамта 12 хурагшад байгаа. Хялын управа соо тэрэ сагай дүрбэн отог (родовой управленнүүд) ородог хэн.

Родовой управленн	Шажанай талаар				Гэрэй тоо		Малай тоо				
	Буддын шажантан	хэрэснэгүүд	Эрэ	Эмэ	Эрэ	Эмэ	Эрэ	Эмэ			
1. Ножын	545	554	9	15	245	6	2760	1130	6237	1695	390
2. Хүнхэрэй	573	579	4	5	257	43	4202	1218	13113	2217	351
3. Хялын	643	631	2	1	305	21	1680	1220	5000	900	72
4. Хойто-Агын	588	582	7	10	290	15	1765	2500	6300	300	175

АЖАЛЛАТА: архивай баримта соо: буддын шажантанни — шэгэманин шажантан хэрэснэгүүдэ — үнэн алдартын нэрэмжэтэд гэжэ бэшхэнгүй байна.

Хялын управада 1894 он хүрэтэр хоёр отог: Элээгэй ба Харганаашын гээд ородог байһанаа, тухай — Агын Степной дүүмын мэдэлэй 8-дахь Баруун-Хойтын инородческо управна болохо тогтоһон байһа.

Хялын управа соо баяшуун яһала бин байһан гэхэ. Жэһэнһэн, Ага соохн эрхмн баян — Зодбнн Сандан, хүндтэ тайһаа нэрэ зэргэтэй хүн Хүнхэртэ хуудад хэн гэхэ. Малайн тоо гэхэдэ: адуун — 1000 толгой хүрдэг, хонин — 1500, үхэр — 130, ямаан — 25 толгой, тэмээн — 65 толгой. Ехэ хүбүүн — Даша-Дондой, бага хүбүүн Дамдин-Доржи гэһэнхэ ахаһаа 16 наһа дүү байгаа. — Нимэрхүү мэдээн архивай баримтанууд соо бин.

Буряадай АССР-эй түүхын нэгдэххи богино 314-дэхи хуудалһаа бэшхэнһэй ёшоор Сандан Зодбөөс нэгтэ бэшэ «наймаанай

луужа болохогүй гэхэн заншал үлдэ болон.

3. Улаан гал — захай ябдалы хорһон хуулиин үлдэ мүн.

4. Хүйтэн ухан — сэсэн ухаанай үлдэ.

5. Газар — үнэн, зүб болой үлдэ.

Энэ хадаа гансал арад зоной наһан болой гол удха мүн байханаа галда хэндэсь мэдэжэ. Жэһэнһэн. «Дэлхэйн ургамалы хэрэгтэ хэрэггүйгөөр таһалжа, гэжжэ болохогүй, тингээ зуураа жэргэмэл жэүүрэнэ ба бэшэше амитаинэ баржа, түмэр хайрсаг соо хаахагүй, харин тэрэнэй гоё найханни хаража, бахархажа ябаха хэрэгтэй, — гэжэ байгаа гүб даа.

Дэлхэйн баялгыгэ гэм

Буряадай түрүүшын эрдэмтэ Д. Банзаров үнгэрэнэ зуун жэлэй тэгэн дунда ингэжэ бэшһэн юм: «Үнэхөөрөө монголшууд тангариинэ — эрэ, газары — эхэнэр гэдэг. Түрүүшынхн — амидарал үршөөдөг, хоёрдохинь — доомоний маяг тухай үгэдэг. Тингээ тангари — эсэгэ, газар — эхэ болон. Буряад зон газары — Газар

нал бодолыс гомдохуулан. гүб, болгомыс оролдодог байг.

Агынхэ эрдэмтэ-багшанаар И. А. Коменский, И. Г. Пестолови, Ж. Ж. Руссо, К. Д. Ушинский болон бүсэд үхибүүдэй хүмүүжүүлгэ байгалиин юм ёһотой нягта холбоотой юм гэжэ номлодог хэн.

XVIII зуун жэлэй эхээр

«Буряад үхибүүд дүрбэн тэгшээр хүмүүжүүлэгдэнэ, эхэ, эсэгэн, юрэнхидөө, үхибүүдэ үлүү эхээр эммэлдэггүй юм. И. Х. Гальцинев, манай буряадай хүмүүжүүлгэ, «Бэлгүүн толи» ном соогоо ингэжэ бэшэ бэйлэй: «Үхибүүдэ багаһаань наһан сохино, наһаа зурхынь мухардуулангүй, үдэр бүри хэрэгтэй хэрэггүй ушарта алдуушын дабжаа болохогүй, тингээ хурагдаһан хүн халхинда үлээлэгдэжэ байһан зула шэнги».

Урда сагай үндэр эхэ тушаалта сайд ноёд отог отогудта, аймагуудта хуулиин ёшоор газар тушаагай үгэдэг хэн. Тингээ газарай эгээд тэрэнэ эхэ харюусалта хэрэгтэйгээр ашалдаг, харууһалдаг, сэбэрлэдэг заншалтай бэлэй.

Зунай элдэн дулаан сагай эрхэдэ, буряадууд найр наада хэнэ, орон дэлхэйгээ сэбэр байлгахын тулоо ообо ба тайга тахина, байгалинаа баян урсаа гуйдаг заншалтай байгаа.

Үлүүдэй үелэ байгаали хүн хоёрой хоорондох аурьлдөөн улам гүнзгэржэ, захаршангай шэнжэтэй болохо байһа. Бургуулиин буралсалгай программада арадай педагогийн арга болжонүүдэ хэрэгтэжэ, хүмүүжүүлгын хүдэлмэри яюулааһаа, тон үрү эхэтэй байха хэн гэжэ хамгана.

Т. ЗАМБАЛОВА, РСФСР-эй Национальн бургуулинуудай эрдэм шэнжэлгын институтай аспирант.

БАЙГААЛИ ХАМГААЛГА — МАНАЙ ЗОРИЛГО

байгалиин табицуурай удха болоно.

«Дэлхэйн дүрбэн харша» гэбэл:

Зөөлн — хатуу, дулаан — хүйтэн болоно. Тингээ зуураа, эдэ харша ауйлүүд соо ородог ойгосонуд — хайрлала, найн заншал ба сэсэн ухаан гэхэ мэтэ — байгалиин ба оюун сэдхэлэй удха болоһосо.

Дэлхэйн түрүүшын табан хүй-бодос ауйлүүд тухай манай буряад арадай эпосууд «Гэсэр», «Эрэнсэй» соо үргэжөөр хэрэглэгдэдэг.

Гэсэрий туужа сооһоо нэгтэ жэшээ харал:

Эсэгэ хүниин гомдохообод, Сүмбэр уула хэжжэрха, Эхэ хүниин гомдохообод, Нүн далай шэргэхэ.

Энэ дүрбэн мүр соо элинсэг хулинсагуудайманай авари зан ба хүмүүжүүлгэ элинсэрхэ. Нимэ найхан бургаалда хураһан үхибүүдэхэ эсэгэдэ муугаар хандаха гү?

Имгэж найруулан зохёолдон нүгэлэй мурнуудларад зоноо этгүүдэн найдуулаа байдаг. Зондо, хүрэнэртөө бэшэрэнгэ байханаа галда, оорингоо түрэн тоонто нютагта дурладаг хэн.

Арадай аман зохёолһоо жэжээ дурда:

Хангайда хаан үгы, Эсэгүй гэзар үншн, Элдэн араан унадаг, Эзюлэһэн ногоон ургадаг.

Байгаали хүн хоёрой хоорондох харилсаануд бээ бээдээ мэдэгдэнг бэшэ, харин ухаан болой хүсөөр дудлданг харилсаатан гэжээ.

Буряадууд үхибүүдэ хүмүүжүүлгэ хэрэгтэ эхэ ахарал табидаг байгаа гэжэ

тайгаар арьбалхала, сар саган тааруулажа ололхо шуухала гэжэ тоолододог хэн. Энэ хургаан урда сагнаа хойшо түрэнэй хуулиин хүсэтэй болгодоглон сахигдаг хэн.

Жэшээ: Хуушан монголой хуулинууд «Их засаг ууль», «Үйсэн дээрхэ бичиг» соо 1709 ондо Халхын суглуулбарни хуули баталдан зохёолдоо хэн. Имгэжүүдхатай асуудалнууд манай Буряад орондошье байгаа гэхэ. Сэлэнгын, Хорин ба бэшэше захиргаануудта бин.

Буряадай заншалта үрэлэ үгэнүүд:

Хорхойдо хоро хэнгүй, Эрбөөхөйдэ гэмэ хэнгүй, Хүдөөгэй ганса модныс хундэнгүй, Хүбүүхэн ганса нүхэрөө хүндэлжэ ябаарай.

Далай шэнги эхэ, Дайда шэнги үргэн ябаарай, Бусахадам булаг шэнги, Ябахадам уула шэнги, Амар амгалан хуугтай!

Эдэ үрэл найхан үгэнүүдэй хүмүүжүүлгын эхэ уда шанартай байһанын эли. Арадай педагогий үхибүүдэ хүмүүжүүлгэдэ ахиабар аша туһатэй гэжэ тоолододог, тингээ зуураа наһа наһаарнь тааруулан, ажал хүүлжэ хурагхыс аадаг заншал байгаа. Үхибүүдэ 3—4 наһанһаань эхлэжэ, ажалда хурагдаг, диллэхэ ажалын тааруулан хүүлэдэг байгаа. 14 наһатай болохоод, дүршэл эхэтэй хүн болодог хэн.

Дэлхэйн баялгыгэ гэжэ бүхы олоннын зөөри гэжэ үхибүүдтэ ойгуулаха шуухала.

Эхэ, түрэл тоонто газар, тангариин Эсэгэ тангари, мүнхэ тангари гэжэ нэрлэдэг.

Сэсэриг найхан газарнууды бурханай үршөөһөн газар гэжэ нэрлэдэг, тингээ зуураа уржажа байһан модондо үнгэтэ утана удаг. Имгэ газарнуудта зоной найр наадан — тайлган, ообо гэжэ мэтэ болодог хэн.

Оршон тойронхи байгалинигаа гоё найханни сэгэнжэ, булаг ба горхонуудда бузарлуужа болохогүй, гал гудамтаа наринаар сахиха, байгалиин нюуса ойгохо гэхэ мэтээр урдавай холо сагнаа хойшо хүнүд оролдодог хэн. Нэн түрүүн байгалиин найнаар ойгохо гэжэ арадай дунда янза бүрини таабари таалсадаг хэн. Жэшээ:

Юртэмсын гурбан гайхал: Хада бэлгүй — гайхал, Тэнгэри түлгүгэй — гайхал, Уһан хабтагуй — гайхал, Юртэмсын дүрбэн хунган: Хурдан мориной хүл хунган, Хурса хутагын эри хунган, Хулгайша хүнэй хүл хунган, Худалша хүнэй халан хунган.

«Тоонто нютагай баялгы», «нүтагай өрөд — зон» — гэжэ арадай аман зохёол баталан хэлэдэг. Энэ тон зүб. Адуу мал, алта мүнгэн гэһэн үдэш, үлөөнэй шүүдэр, тингээ тула буряадууд олон үхибүүдэй байхыс оролдодог хэн. Арадай педагогий үхибүүдэ хүмүүжүүлгэ талаар арад зоной дүй дүршэл хэрэгтэдэг юм. Үхибүүдэ эхээр хүндэлжэ, анхаралтайгаар, доодынн на

ХЭЙ ДЭЭГҮҮР АГЭРЭГ ЛЭ!

туршада баянжэ тогтожо хэй бутаран дэндөн орожо нумика бүхэн эрхэтэ түрэн оёрын тугһын байханаа орын үндэһэн олонхой. Ук тингэ гимни Киевэй муушаргаары Петькуй шэвэ «Украина» гэжэ үндэһэн шэйн олон хэотдо оршуулаад, өмнө гаргахана бэшэ «Буряад хэрэгтэ үгыт» — гэжэ би хүн олон абажа, галда.

А. Г. Петькуней оролдог олон хэлэн дээрэ ханхнахаа байһан Украин республикын үндэһэн дуу буряадаар оршуулаха, нимэрхүү болобо даа. Эндэ юу ойгуулаһтайб гэжэдэ, дуунай удхыс дамжуулахаа галда, 14 үсөөс бүридэһэн мүр бүхэнһын ритмыс беринталхыс оролдоо хэм Украинын гимний эсдэлжэ байхада, гэнтэ буряадаар таталуулаха хүн хожомоо олодоо аалам?

Павел ЧУБИНСКИЙ.

Хабарай нугада. В. ПЛУТТЫН фотоэтюд.

АХАЙХАН ДАНЗАНИМА

(Болоһон ушар)

«Нютагтаа тон хүндтэй, үндэр наһатай ахайхан Данзанимада хүрэхэ гэжэ ябаһарни, урдаманни Янжана — ээ басаганин гараал, намтай уулдажа:

— Нагаса гэртээ, үбгэд сугларанхай, урданайнгаа юмэ хоорелдэжэ байна, — гэжэ саашалба. Би оромсоороо бултана хандажа мэндээ хэлэдэ, даб гэхэдэмни, ахайхан:

— Нааша минни хажуудаа хуу, — гэб. Би хажуудан ошохо хууба. Ахайхан нам тээшэ эрьсэ:

— Шн тэрэ ямаандаа шулуун толгойтой хаданаа гарһан аришаан уугаа наа, найн болохош, — гэб.

Би тингэжэ мэдэхэдэ, хаана тингэ ямаандаа шулуун толгойтой хад майла бин бэлэй гэжэ Ульдэргэ нютагтаа тойроод байһан аришаан булгауудыс бодожо байһараа, тэдэ үбгэлэй дунда эгээл залуу Шойжуугай хажуудаа нэгэ хууриин байхада, ошохо хууба.

— Намда баһа тэрэ аршаан зала, — гобэл, — Хаана юм? — гэжэ Шойжуугай хэлэ

мини, «эй» гэжэ хэлээд лэ шамдуухан ошобо.

Ехөшье үни болоһгүй Цыминилэй хубүүд хоёрлитрой баанхаар тэрэ аршаан баабайдаа залаһан байбал гэжэ Дэмдэмаа асаржа үгэбэ. Тэрэ зүүдэнһингэ хойно ойр зуура хоёр шөл аршаантай болошобо.

Хоолһоо гаража, юмэ эдхээс болиһон сагнаа хойшо гансал ариһанай шүүһе уужа байһанаа, аршаанаар амааа дэбтэжэ, бага багаар балгаад хэбтэжэ, хоёр хонобо. Гурбадахы үгөөдүүрнн хүршэ хуудад Дэмдэмаагай эжи орохо эрээд, намайе эхэ шарайшалжа хараад, хажуудаа табилд байдаг шэл банхэм хараба, толгоймөн баржа байһараа: «Шн шуһаа гаража байна хаш, бэшини са сагаан болоод байна, хубүүн ойдог», — гэжэ гарана ошобо. Яажыс байһанаа ойгохо яданадаа, хажуудаа хэбтэһэн Цэлэндэмбаһаа:

— Дэмдэмаагай эжи ороод гараа хэн гү? — гэхэ

дэмни, тэрэн нүдээс эхээр хараад:

— Юу... Дэмдэмаагай эжи ороогүй, — гэб. Энэ минн баһал зуудон байба.

Аршаанаа абажа, амааа дэбтэжэ, Ульдэргынн үбгэд, хүшдэ намай эрьсэе, туһалха гэжэ оролдожо байна ха гэжэ болохо хуутарни, врач Сосогмаа Доржиевна орожо, сэхэ намда:

— Ехын аргаламжын газарта ошохо болоот, — гэжэ хэн ха гэбэ. Үдэ боложо байхада, Сосогмаа Доржиевна даһинаа орожо эрхэжээ: «Горд хүржэ шадахагүй. Нарһата асаратты», — гэб гэжэ хэлээдэ, тээ ялаха, ошохо бээбэ гэжэ лэ Нарһатын больниша абаашуулаб.

Тэндэхи хирургууд элээжээ эрээд лэ, операци хэе гэнэ. Хотодоо операци хүүлжэгүйб, минни элүүргазар гэхэдэ, гансал хото юм гэжэ асараб. Гансал тэрэ абажа ерһэн аршаанаараа амааа дэбтэжээд хэбтэһээр гурба хоноод байхадэмни, горд абаашаа самолет залуулаб.

Тэндэхи хирургууд элээжээ эрээд лэ, операци хэе гэнэ. Хотодоо операци хүүлжэгүйб, минни элүүргазар гэхэдэ, гансал хото юм гэжэ асараб. Гансал тэрэ абажа ерһэн аршаанаараа амааа дэбтэжээд хэбтэһээр гурба хоноод байхадэмни, горд абаашаа самолет залуулаб.

Тэндэхи хирургууд элээжээ эрээд лэ, операци хэе гэнэ. Хотодоо операци хүүлжэгүйб, минни элүүргазар гэхэдэ, гансал хото юм гэжэ асараб. Гансал тэрэ абажа ерһэн аршаанаараа амааа дэбтэжээд хэбтэһээр гурба хоноод байхадэмни, горд абаашаа самолет залуулаб.

аэропорто буулгад. «Түргэн туһаламжа» эндээ гаандыс абаашаа гээд ябаһаба. Денабрин 6-най, үбэһэй гол хүйтэндэ булта дааржа ахилбодни, ядахадаа хубүүндэ хэлэжэ, тансгаар гордой нэгэ айлда ошохо хонобо.

Үгөөдэрын эртэ таксигаар республикын түб больница ерхэдэмнай, намайе бүхэли хүнииндөө бэдэржэ хоноһон байба. Хирургическа таһагыс дагшаа Елин Ниянович Цыбинов утгажа хаана хонообта гэжэ асууба. Хуульээрн реанимаци гээшээд оруулжа хэбтүүлэ. Мүрьемни ханажа, шуһа табиһадан, нүдэндэмни гэрэл ороходол гэбэ. Мүнөөхи аршаанайнгаа хажуудамни байхадан, амааа нороод лэ хэбтэбэ. Удын Хойно Еши Ниянович ержэ, бүхы анализэм хараад, хототнай элүүр юм байна. Операци хэхгүйбди, түрүүн аргалуулжа байһан табилд ошохо, аргаа үргэлжүүлэхэт гээд, үгөөдэрын нэрвэн таһагта орожо аргаламжа гараа бэлэйб. Ингэж нютагай үбгэд, хүшэд хаашыс абахада хаража, хаа туһааа хүржэе, бурхан болохо үгэдэг байна даа гэжэ ойлоо хэм.

С. БАХЛАЕВ.

МАНА УШӨӨ ҮХӨӨГҮЙ

Үндэһэн ГИМН

Укрaina, солон, эрхэ сүлөөн, дүднэр, хуби зооло харахада, манай үгөөнэй шүүдэртэй хүнөөд, шаддаа олдэ эзэн болохооб.

Угүхэдди үнэн эрхын түлөө, харуулабди хасг угаа мүнөө, хүрэтэр шүһата дайнда болоод, шата хэйдэше ноёуулахагүйбди.

Угүхэдди үнэн эрхын түлөө, манайнаа, Днепр үбгэн байрлаха.

Угүхэдди үнэн эрхын түлөө, харуулабди хасг угаа мүнөө, энэ ажал үрээс үшөө харуулаха, тэдэ хизаарта хонгёо дуун эздэлхэ.

Угүр суураарта, тала дайдаар жэнигирхэ, мидар суу арадууд соо дэлгэрхэ.

Угүхэдди үнэн эрхын түлөө, харуулабди хасг угаа мүнөө, үлэһнээ Л. ТАПХАЕВ буряадшалжа, бээ бэшэб.

Дайнай үеын

ДУУНУУД

МАНАЙ КАВАЛЕРИ

Уужам Буряад оронойгоо Ургылиг ногоон харгыгаар Оодортой, оодортой мориднойгоо Уламын барни ябанабди. Утагты, утагты нүхэрэе.

Улаан Арми сэрэгүүдэ. Хабтагай Буряад оронойгоо Хагдалы ногоон харгыгаар Хатартай, хатартай мориднойгоо Хазаарын барни ябанабди. Харатты, харатты нүхэдэе.

Кавалер морин сэрэгүүдэ.

Сагаан далайн халагаар Сакшуулаа вагонини. Савдан Германиин дайнда Сананхан зүрхэмнай долгило.

Амар далайн халагаар Алхалуулаа вагонини. Аласай Германиин дайнда Алагхан зүрхэмни долгило.

Уншаа, дуулаа нэн гүт?

ОН ЖЭЛНҮҮДЫЕ ТООЛОЛГЫН ТҮБЭД-МОНГОЛОЙ ГУРИМ ТУХАЙ

Он жэлнүүдэй тоололгын системые Энэдхэгнээ Түбэд орон 1027 ондо (Европын он жэлнүүдэй тоололгын ёһоор) абанан түүхэтэй, гал туулай жэлдэ.

Мүнөө үедэ ябажа байһан арбан долоодохи жаран жэл (рабжуун) доро харуулагдана. Урда үнгэрһэн, хойшоодо болохо 60 жэлнүүд нимэл байһан ба саашадаа байхал ёһотой юм.

Арбан долоодохи рабжуун

Table with 6 columns: Бодосууд, Гал, Шорой (газар), Түмэр, Уһан, Модон. Rows list years from 1987 to 2046 with corresponding numbers and names.

ЯАЖА ХЭРЭГЛЭХЭБ?

1. Эдэ үнгэрһэн рабжуунуудай ямар жэлнүүдтэ Европын литээр байһые хараад (2-дохи таблица), урда болон он жэл олохонь бараг гэжэ хэлэе. Жэһэнь, хуушан монгол ном соо Чингис-хаан гурбадаху рабжуунуан уһан морин жэлдэ түрэн гэжэ уншабат, энэиние Европын ондо оруулхадэ, 1162 жэлдэ гараха. Тайлбарилбал, III рабжуун—1147 ондо эхилһэн, рабжуун дотор уһан морин ходоодо 16-дахи жэл (1146+16) байдаг (1-дэхи таблица).

табанай үдэр сагай хүрдэний номые зохиёһон Бурхан багшын эхэ саг болоно. Энэ үдэр буддын шажантанай сүхон хиндүүдтэ хурал болодог ёһотой юм. Энэ литэ гал бар жэлээр эхилдэг (бар—эрээн гүрөөһон—тигр), тээд түбэдүүд шэнэ рабжуунуан эхилһоний удаа, нэгэ жэлээр хойнонтодо, гал туулай жэлдэ абаа. Шэнэ жэлэй эхин сагаан хара—бар хара гэжэ нэрлэгдэдэг юм, хулгана бэша, Буйнин 3 сагнаа үгтөөһонэй 5 саг (час) болотор бар саг гэжэ үдэрүтэ удаа гарай хэ харгадха болоно. Энэнь шэнэ үдэрэй мүндэлһые гэршэлэе.

тадай зургаанинь ходоодо эрэ гэбэл: бар, луу, морин, бишэн, нохой, хулгана; эмэ: туулай, могой, хонин, тахья, гахай, үхэр. Олон жэл соо Москвагай радиотеле — дамжуулануудан, газетэнүүдтэ ба журнал-нуудта эдэ жэлнүүдэй нэрнүүдые элдэб янзаар хазгайруулдаг, зарим үедэ дугаар гүтээхэ байдаг. Жэһэнь, хонин жэлые ямаан (коза) гэжэ юм. Үхэрные (буйвол), хулгана—үхэр хулгана (крыса), бар—заримдаа арслан (лев) болохохо, үхэр эмэ юм—бык гэжэ, гахай эмэ—кабан, тахья эмэ аад—петух гэжэ мэтэ.

Түбэд-Монголой он жэлнүүдэй тоололгын системэ харын эрэсэд, дабшалад дээр үндэһэлһэн гүб даа. Тээд харын литын нэгэ жэл—12 харан 354 хоноготой, тинмээһэ Европын, ондоогоор хэлэхэдэ, наранай календарһаа жэл бүри 11 дүрбэн жэл болоод 12 хоноогоор жэлһын урда хүсэһэнэ. Энэ ушарһаа гурбадаху жэлдэнь нэгэ үлүү харан нэмжэ, 13 харантай болгоно, наранайгаа жэлһээ улаа, боһон болоошы хаа, тэнсэлдэдэ ябадаг юм. Мүнөө уһан бишэн жэл үлүү харантай, 384 хоноготой, хойто тахья жэл 354 хоноготой байхал. Январ хара соо сагаалаа болохоодо, монгол-нуудтай заримдаа хоёрдох жэлдэ үлүү хара түлкээр хиджэ байха, яажэ январ соо хүлджэ, хүржэ баһаад, хабар эхилэе гэжэбиш даа!

2-дохи таблица.

Table with 4 columns: Нэгэдэхи жаран жэл (рабжуун) Европын 1027—1086 онуудта болоһон, Roman numerals, and numbers.

ЭЭЛЖЭЭТЭ ХЭШЭЭЛНҮҮД

Буддын шажанай амаралтын үдэрэй хургуулин ээлжээтэ хэшээл нислэд хотын Арадуудай хани барисаан байһан соо болоно. Мүнөө үедэ Буряад орондо бурхан-шажанай шэнээр дэлгэрэлтэ, урда үеһиндэ орхосдо, ямар илгаатайб гэнэн асуудал дээрэ хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат Б. Д. Барятуев тогтоо. Буддын шажанай ном, зохиолнуудай сан хурганга ородог судар шасгал, ульгэр, домог гэхэ мэтэнүүд тухай, мүн энэ дэлхэй дээрэ хуи боложо түрэхин туйлай эхэ удаа шанар тухай үгэ хэлэгшэ һонирхолтойгоор хөөрөө.

Эдэ үдэрнүүдтэ Агын дунда хургуули 150 жэлнүүдтэ оёе тэмдэглэжэ байна. Энэ хургуулин түүхэ баяншы, домогтойшы юм. Эдэ олон жэлнүүдэй үедэ тус хургуулине хэдэн мянган хурагшад дүүргэжэ, мүнөө үедэ арадай ажахын олон тоото һалбаринуудта урагшатайгаар хүдэлнэ. Тэдэнэр нотаг ороноо хүтэе.

СЭДХЭЛ БАЯСУУЛМА

Ярууна нотагаар айлшалан мэдэжэ дуушан, СССР-эй арадай артист Д. Ц. Дашиев, Буряадай арадай поэт Д. З. Жалсарев, республикын арадай артист Ц. Вадмаев, залуу дуушан Д. Занданов гэшад ажалша зоноороо тоосоото уулзалга-концертнүүдые үнгэргэһон байна. Зүүн заханаа эхилдэл, Тэлэмбэ, Улаан-Малшан хүрөөд, һүүлдэнь Ульдэргэ, Эгэтын-Адагай соёлой байшанууд соо ирагуу дуунууд ээлжэлэ, ярууниһидые хүтэ залуугууд баясуулаа. Эһотой шэхэний шомог, сэдхэлэй баяр асарһан нодоной хужарлама уулзалганууд үнгэрэгдөө.

ҮМСЭДЭ ХУДАЛДА

Коммерческэ конкурсе ходоодо болобо. Энэ хэрэгшэ хангалтын конкурсы «Заниток», «Алиса», «Солнричмаксерканууд», «Прогресс» гэжэ ресторануудта дадалдаа. Эдэ үдэр хулаалдажа абаха дүрэн конкурсодо олоороо хабаа бэшы эдэ ресторанинуудта хүдэлдэг колхоз доо эдэ предпритивууд абаа. Тэдэни энэ алхантай. Юб гэжэ, энэ тития, оёһадһыгөө ажал дэхэ хүнүүд хүдэлнэ ха...

З. БУДАЕВ, худөө бэшгэшэ.

Яруунын район.

Advertisement for 'Буряадай радио агаарай долгиндо' (Burian Radio Airwaves) with contact information and broadcast schedule.

ПОНЕДЕЛЬНИК, 18

6.15—Долоон хоногой радио-дамжуулануудтай шэнжэлдэл. 6.25—Түрэл газар дунда—радиожурнал (буриадар). 6.50—7.00—Мэдээлэлнүүд, соносхолнууд. 7.22—«Теплоприбор» заводой коллективэй ажалгүй болохо байһан ушартай хэр ээргэ тэмсэжэ байһан тухай дамжуулга. Автор—журналист С. Захарова. 7.45—8.00—«Гуламта». 12.10—13.00—Хүржэтэ дамжуулга. Композитор П. Дамиранов (буряадаар). 19.20—Республикын һониннууд (орон ба буряад хэлэнүүд дээр). 19.45—19.58—«Гуламта». Майн 18-да—Музейнүүдэй үлсэхэ хөөрөөндэ үдэр. Республикын түүхын музейн худэлмэрилгэлэ. Буряадай соёлой габыахта худэлмэрилгэлэ Н. В. Бодоногой хооралдэ (буряадаар).

МАЙН 18-һаа 24 ХҮРЭТЭР

6.50—7.00—Мэдээлэлнүүд, соносхолнууд. 7.22—«Эрдэмтэй харюусана». Түүхын эрдэмэй доктор Т. М. Михайлов, түүхын эрдэмэй кандидат Л. Г. Ивашина, археологическа лабораторин эрдэмтэ худэлмэрилгэлэ Б. В. Данишлылов ба аспирант Л. В. Лбова гэшад дамжуулда хабаадалсана. 7.45—8.00—«Гуламта». 12.10—13.00—Хүржэтэ дамжуулга. Композитор П. Дамиранов (буряадаар). 19.20—Республикын һониннууд (орон ба буряад хэлэнүүд дээр). 19.45—19.58—«Гуламта». Майн 18-да—Музейнүүдэй үлсэхэ хөөрөөндэ үдэр. Республикын түүхын музейн худэлмэрилгэлэ. Буряадай соёлой габыахта худэлмэрилгэлэ Н. В. Бодоногой хооралдэ (буряадаар).

ЧЕТВЕРГ, 21

6.15—Республикын һониннууд (орон ба буряад хэлэнүүд дээр). 6.40—Республикын газетэнүүдэй шэнжэлдэл. 6.50—7.00—Мэдээлэлнүүд, соносхолнууд. 7.22—«Асуудалнууд». Харюунууд, Бодомжонууд. Заочно хураалсалай шинжэлдэггүй асуудалнууд тухай. 7.45—8.00—Хүржэтэ дамжуулга. 12.10—13.00—Хүржэтэ дамжуулга. Композитор П. Дамиранов (буряадаар). 19.20—Республикын һониннууд (орон ба буряад хэлэнүүд дээр). 19.45—19.58—Хүржэтэ зориулагданан дамжуулга.

ВТОРНИК, 19

6.15—Республикын һониннууд (орон ба буряад хэлэнүүд дээр). 6.40—Республикын газетэнүүдэй шэнжэлдэл. 6.50—7.00—Мэдээлэлнүүд, соносхолнууд. 7.22—«Республикын хэбээтэ гар талинда». Саашаа оун болохо хоб?». Республикын Верховно Соведай юридическэ таһа...

СРЕДА, 20

6.15—Республикын һониннууд (орон ба буряад хэлэнүүд дээр). 6.40—Республикын газетэнүүдэй шэнжэлдэл. 6.50—7.00—Мэдээлэлнүүд, соносхолнууд. 7.22—«Республикын хэбээтэ гар талинда». Саашаа оун болохо хоб?». Республикын Верховно Соведай юридическэ таһа...

ПЯТНИЦА, 22

6.15—Республикын һониннууд (орон ба буряад хэлэнүүд дээр). 6.40—Республикын газетэнүүдэй шэнжэлдэл. 6.50—7.00—Мэдээлэлнүүд, соносхолнууд. 7.22—«Республикын хэбээтэ гар талинда». Саашаа оун болохо хоб?». Республикын Верховно Соведай юридическэ таһа...

Хүрэнэрэймнай һонин ДҮРБЭН ТЭГШЭ ХҮН

лоһон ябаа. Жэһээлхэдэ, Хабаровск хотодо эхэ мурысөөһон үнгэрэгдэхэдэ, 1980 ондо Рим хотодо болоһон Олимпин наадануудта хабааданан урилдашантай мурысэхэ аза талаантай байһан юм. Юрэдэ, 60 гаран онуудта Буряадай Цыбегмитовэй иланан мурысөөһондөө тоолохо болоо хаа, нилээд олон байха. Абанан шагналнуудын, грамота, диплом, жетон болон медальнуудын энэ хэлээшымнай баталха аргатай. Удангүй оюутанай жэлнүүдтэ үгтээһэн Будажаб түрэл Сагаан-Уула нотагаа бусаа бэлэй. Тэндэ мэргэжлээрэ хүлээлэ, хажуугаар, гуйлалөө мартаагүй. Өөрөө һорбонуудта анхаралтайгаар хандахы хажуугаар мүн угтажа ябаһан эдэр үетэиние урилдаанда дуратайгаар хүмүүжүүлэе хүсэлтэй һон. Сүүдөөгэй сагтаа залуушуулые дахуулаад, хада, гүбээ, хунды жуужаагуудые холо гэнгүй махажа, хэдэн арбаад зуугаад километр гатаһан байха. Эгээл нимэ һорбонуудай үедэл Будажаб Цыбегмитовэй олоһон баян дүй дүршлөө залуушуула дамжуулаха тухай һанал бодол сэдхэлдэнь түрэн гээһэл ха, Тингэжэ тэрэ удангүй Шэтын багшанарай институттай бэсэн тамиртай факультеттэ хурахаа ороо һон. Хуралсалаа ажалдэ һаа таһарангүйгөөр үргэлжэлүүлжэ байхадла, эдир хүбүүдые улам хангалтайгаар, улам эршэмтэйгээр хурбаа Хоомоо Сагаан-Уулын үхитэ бүүд хуанга атлетикээр, ябаһан урилдаангаар район, округ дотор үнгэрэгдэхэн мурысөөһондтэ нэгтэти бэшэ илажа гаранан юм. Мүнөөшье «Агисаан правда», «Восход» газетэнүүдтэй шанда хүртэхын түлөө эстафетэ дамжуулгатай мурысөөһондтэ сагаан-уулын хид түрүү һууринуудай нэгые эзэлдэг лэ байдаг. Жэл бүхэндэ, Илалтын үдэрые угтуулан, Ага тосхондо 11 километрай зайдэ ябагаар урилдаагдэ заншал би, Эгээл энэ мурысөөһон Будажаб Доржиевич хабаадахада, нэгэнтэ бэшэ иладал туйланан байха. Мүн шабинарыншые багшаа дэмжэн, энэ мурысөөндэ урдала һон ааб даа. Нисгэл Сагаан-Уула нотагай хүбүүн Будажаб Цыбегмитов нотагайгаа Уржажа ябаһан залуушуулые бэс махабад һайнтайгаар хүмүүжүүлхын түлөө хүсэллэл оролдолго гаргана бишу. Гэхэтэй хамта Будажаб Доржиевич үшөө нэгэ шуналтай. Тэрэ түрэл арадынгаа түүхэ домог, ёһо заншалай һонирхолдог. Энэ талаар нотагтай үнгэрэгдэдэг бүхэ хэмжээ лебуулануудта элбхитэйгээр хабаададаг юм. Жэһээлхэдэ, энэ жэлэй Сагаан-Уула нотагтаа урда үгтээһэн Будажаб Доржиевич уран тобор үнгэрэгдэдэг тэрэ горитой хундлага оруулалсан байна. Уран шүлгэшы, уянгата үлгэршы алин тэгшэ сээжээр хангуурдажа шадаха эан шэдэитэй. Юрэдөөл, Сагаан-Уула нотагайгаа уран һайханай бүлгэмэйхэдэ элбхитэй гашуунигы гэхэдэ, алдуу болохогүй даа. Энэ хөөрөө дотороо Будажаб Доржиевич үшөө нэгэ шунал тухай хэлэнгүй гарыхан аргатай. Буряад арадайгаа түүхэ домогоор, ёһо заншалаар һонирхолдог хүн ха...

Эмхидхэн байгуулагшад — Буряад Республикын Верховно Совет, Буряад Республикын Министрүүдэй Совет, Бүгэдэ буряадуудай үндэһэн соёлой эблэл болон редакцин ажалша коллектив.

Редактор Ц. Б. ЦЫРЕНДОРЖИЕВ. РЕДАКЦИОННО КОЛЛЕГИ: ДАШЕЕВА Г. К., ДОНДОГОЙ Ц. Ц., ЖИГЖИТОВ Б. М. Ж. (харюусалгата секретар), НИМАЕВ П. И. (редакторын орлошо), РИНИЧИНОВ С. Д. (редакторын орлошо), ТОКТОХОВА В. Э., ЦЫРЕНДЫЛЫКОВ Б. Ц.

Редакцини телефонууд: редакторай—2-50-96, приемный—2-54-54, редакторай орлошонорой—2-68-08, 2-62-62, харюусалгата секретарины—2-50-52, секретариадэй—2-66-76, таһагууд: соведудай худэлмэрин ба нитын эмхидхүүдэй—2-34-05 (дагшан), 2-61-35, 2-56-23, социаль-экономическэ—2-64-36 (дагшан), 2-63-86, 2-67-81, 2-61-35 соёлой эрдэмтэ болон хургуулинуудай—2-60-21 (дагшан), 2-57-63, 2-67-81 ононитын худэлмэрин ба мэдээлэл—2-54-93 (дагшан), 2-34-05, 2-63-58; оршуунгын—2-60-91; коммерческэ—2-35-84; корректорүүдтэ—2-33-61, элбэлдэ элбхитэй [аппликацинуудай]—2-35-95, манай корреспондентүүд: Баргажанда—91-1-44, Закамескда—31-61. Агисаан—3-45-94. Буряад Республикын Министрүүдэй Соведай элбхитэй телефонууд: директор—2-49-94, бухгалтер—2-54-54, эвхтэ—2-56-62.

Манай адрес: 670000, Улаан-Удэ, Каландаршвиллин гүжэсы, 23 «Буряад үнэн» газетын редакци.

Газетэ жэлдэ 260 дахин гараха Хэблэлэй 2 зууданан элбхитэй газетын индекс 50991. Гираж 7,500 Хэблэлдэ гүшаагданан саг: 23,05. Буряад Республикын Хэблэлэй Б. олондо мэдээлгын министртын республиканы г. пографада газетэ баргадан элбхитэй. Директорын телефон 2-40-45.